

PULSZKY FERENC IRODALOMSZEMLELETE AZ 1840-ES ÉVEKBEN

Reformkori művelődéstörténetünknek kevés olyan részterülete van, amellyel Pulszky munkássága ne állana összefüggésben. Emlékiratait korának egyik nélkülözhetetlen forrásműveként hasznosítja az utókor, hiszen az 1830-as évek közepétől nemcsak tanúja, hanem tevékeny alakítója is volt a történelemnek; az egyes szaktudományok azonban, melyeknek hazai kibontakozása sokat köszönhet neki, többségükben még nem rakták le a róla megrajzolandó összefoglalás alapjait. Szintetikus látásmódja így jórészt áldozatául esett korunk más típusú szintéziseinek: életművének csak egyes korszakairól vagy részleteiről készült eddig jellemzés; egységes, a teljes anyagra kitekintő monográfiát ma, úgy tetszik, csak az ő sokoldalúságát megközelítő szerzői kollektíva írhatja meg.

Könyvkiadásunk vele kapcsolatos adósságai is jórészt ezzel függenek össze. 70 éve már annak, hogy *Kisebb dolgozatai* megjelentek, de cikkeinek nagyobbik része máig sem került gyűjteményes kötetbe; az *Életem és korom* 1958-ban látott utoljára napvilágot, de már ismét könyvészeti ritkaság. Ez a kiadás azonban, a példaszerű szöveggondozást végző és a bevezető tanulmányt író Oltványi Ambrus jóvoltából, a filológiai kutatások újbóli felélénkülésének kezdetét is jelentette. Fenyő István kismonográfiája több, addig ismeretlen kézirat jelentőségére hívta föl a figyelmet s mutatta be Pulszky reformkori pályaszakaszát, Kabdebó Tamás kötete pedig az emigráció angliai éveit foglalta össze.¹

Életművének egésze két nagy centrum körül bontakozott ki. A tudomány és a közélet egyaránt vonzotta ifjúkorától fogva,² e kettő azonban sohasem különült el egészen, s legfőbb találkozási pontjuk a történelem élménye volt. A múlt megismerése és a jelen alakítása egyazon folyamat két egymást kiegészítő aspektusa Pulszky munkásságában, s ez jelenti számára a művészettel való foglalkozás egyik fő feltételét és célját is. Több ízben is idézi Friedrich Schlegelt: „A történetíró hátrafordított próféta”,³ s a magyar irodalomról ezt írja 1836-ban: „költészetünkre még nem ragadott időnk míngye s bár mennyire vessék is meg azok, kik más nemzetek halhatatlan műveit esmérük, még is nagyobb reményű, mint minden mostani nemzeteké, mert középpontja van, s ezen középpont: nemzetiség, hazafiság!”⁴ A nemzetiség „legbelsőbb veleje” pedig a múlt, „a közös historia”,⁵ s mint látni fogjuk, felfogásában a nemzetiségnek ez az értelmezése, tehát a történelemhez való viszony alapkérdése lesz a művészet fejlődésére kiható egyik legfontosabb tényező.

Művészettörténeti vonatkozású fejtegetései azért fontosak számunkra, mert esztétikai és irodalomkritikai normáinak számos alapelvét összegezzük, s azért is, mert hazai vonatkozásban új jelenségről: nemcsak elméleti tájékozódásról, hanem külföldi tanulmányutak személyes élményekből leszárt

¹ PULSZKY Ferenc, *Életem és korom I–II*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta OLTVÁNYI Ambrus. Bp. 1958. – FENYŐ István, *Egy reformkori polihisztor (Pulszky Ferenc indulása)*. in *Haza és tudomány*. Bp. 1969. – KABDEBO, Thomas, *Diplomat in exile. Francis Pulszky's political activities in England, 1849–1860*. East European Quarterly. Boulder. (East European monographs, 56)

² Vö. MARCZALI Henrik, *Pulszky Ferenc a tudományban és a közéletben*. in *Pulszky Ferencz kisebb dolgozatai* (a továbbiakban: KD). Sajtó alá rendezte Dr. LÁBÁN Antal. Bp. 1914. I–LXXI.

³ *Irán és Turán*. Ath. 1839. II. 279. és *Életem és korom*. I. 289.

⁴ *Úti vázlatok 1836-ból*. (Budapesti Árvízkönyv 1839.). KD 6.

⁵ *A műgyűjtemények hasznairól*. Ath. 1838. II. 186.

tapasztalatairól van szó. Az esztétikum történeti meghatározottságának és immanenciájának viszonya a művészet funkcióinak problémakörét veti föl. Ezekkel a kérdésekkel foglalkozó cikkeiben Pulszky az élet és a művészet kapcsolatrendszerét vizsgálja, s az önelvűség és a hasznosság elveinek érvényesítési lehetőségeit tanulmányozza.

A népköltészet anyagában elsősorban a történeti anyagot őrző népmondák vonzzák. E téren kifejtett kezdeményezéseivel egyaránt kapcsolódik az irodalom kezdeteinek kutatásához és a jelen aktuális törekvéseihez. Kritikái pedig, mindezek szerves következményeképpen, normarendszerének a 40-es évek különböző ízlésformáival való szembeállításaként elemzik a szépirodalom két nagy teljesítményét: *A falu jegyzőjét* és Petőfi költszetét.

Történetiség és ízlésbeli összetettség

Művészettörténeti tájékozódásához, mint az emlékirataiból ismeretes, nagybátyja, Fejérváry Gábor adta meg az első lendületet. Nyugat-európai utazások és szakmai ismeretségek formálták ki Pulszky műízlését; kivételes tehetség találkozása volt ez kivételesen kedvező körülményekkel. Számára Bécs így nem csupán a reformkori átalakulás kerékkötője volt, hanem a műgyűjtemények és műértők első külföldi városa is: itt hallgatta Steinbüchel magyarázatait arról, hogy „a régiek tanulmányozása azon kulcs, mely a jelenkor titkait megnyitja”,⁶ s Böhm tanítását a művészetek és a történelem kölcsönhatásáról („hogymé... a történelemből ítéljem meg az emlékeket, s az emlékekből a történelmet”).

E tanulmányai során tudatosította magában azt, hogy „nemesebb tárgya nem is lehet az ész vizsgálódásainak, mint az emberi nem kifejlődésének történetei, melyeknek a régi műemlékek egyes oklevelei”.⁸ S egész világképének, művészet- és irodalomfelfogásának egyik központi jelentőségű gondolatát fogalmazza meg egy ars poetica ihletett erejével: „a későbbi kor meg nem szakíthatja a történetek láncsorát, nem emancipálhatja magát egészen a múlttól, a történetektől, s ha azt törvényeiben tenné is, szokásaiban nem teheti; mert önkénytelenül is el kell vállalunk a múlt kor örökségét minden terheléssel együtt, s akár mint szegülünk ellene, törvényeinkben, szokásainkban, vallásunkban a múltnak gyermekei vagyunk; – a régi ezredeket egy tollvonással meg nem semmisíthetjük, melyektől, bár hogy tagadnók is, ezer meg ezer láthatatlan köteleken függünk.”⁹ E szálak fölfejtése lesz számára életfeladat, egyebek között a hazai „régiségtudomány” anyagában.

A *Magyarország archaeológiája* c. kétkötetes összefoglalás majdani szerzőjének figyelmét azért is ez a szakudomány kötötte le, mert mint írja, a feltárt régiségek a XIX. század kutatásai nyomán immár „egy egyszerű életműves eszként jelennek meg előttünk, mely önmagát teljesen megfejtí s megmagyarázza”.¹⁰ A francia felvilágosodás racionalizmusát és a német romantikát alaposan ismerő Pulszky szemléletében¹¹ jól megragadható a megismerés véglegességébe vetett hit találkozása a szerves fejlődés gondolatával. Az anyag eszerint gyűjtésének és feldolgozásának egy bizonyos pontján szinte önmagától rendeződik el s elevenedik olyan ismeretté, amelynek lényegén már nem változtathatnak a későbbi felfedezések sem, s meggyőződése szerint a nemzetközi régészet már ezen a szinten áll.

Magára a tudományra vonatkozó nézetei közeli rokonságban állanak esztétikai felfogásával: az autonómia és az életre való hatás követelményének együttes hangsúlyozása jellemzi szemléletének összetettségét. „Mert a tudomány szentebb, mint hogy természetlenül az élettől elválva, erre nézve hatás nélkül maradjon; mind a mellett, hogy valódi célját csak önmagában lelí fel, hasonlóan ebben az ég fénylő tekéihez, melyek midőn öröktől kiszabott utakon keringenek, sugáraikkal eszméletlenül is a homályt a földön felderítik. A történetvizsgáló például nem derítheti fel tudománya fátylájával az ó kor borúit, a nélkül, hogy a visszfény a jelenre ne vettessék; és ha a philosoph a mindenség titkait, a szellemi élet

⁶ *Életem és korom* I. 77.

⁷ Uo. 94.

⁸ *Élet és művészet (Életképek 1845. II.)*. KD 171.

⁹ Uo. 171–172. Vö. *Élet és művészet*. Ath. 1841. I. 483.

¹⁰ *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre* (M. Tudós Társ. Évk. VI. 1845.). KD 140.

¹¹ Vö. MARCZALI Henrik, i. m. III.; OLVÁNYI Ambrus, i. m. 7.

törvényeit fejtegeti, akkor eredményeinek igazságát a mindennapi élet jelenségeinek próbakövén kísérti meg; s a törvénytudó nem vizsgálódhatik a törvény örök alapja s változó következményei körül, hacsak az étellel nem marad a legszorosabb összeköttetésben: míg a természetbúvár feladata a jelenrel még közvetlenebb kapcsolatban áll.”¹² Az *Eszmék Magyarország történetének philosophiájához* c. tanulmány sorozat írójának és az új magyar büntető törvénykönyv egyik kidolgozójának e szavai a hazai tudományszakok specializációjának kezdetén hangsúlyozzák az elméleti igényesség tapasztalati megalapozottságának fontosságát. Pulszky egyszerre fordul szembe a „holt tudományosság” szélsőséggel¹³ és Tacitus példájával, „ki a múlt és külföld leírásainál mindig csak a jelenre akart hatni”,¹⁴ s azzal is, hogy „az akadémia politikai csatátré váljék”, mert a tudomány feladata „a szenvedély tisztulásának eszközlése” is. „A mit Aristoteles a tragoedia céljáról állított, azt mi bátran kiterjeszthetjük a tudományra általában, s boldognak nevezhetjük azon nemzetet, mellynél a közélet vihara felett a tudomány világtornya fénylik.”¹⁵

Mind útleírásaiban, mind esszéiben számos alkalommal él az organikus életből vett metaforakincs-csel. A jövő „mindig a múltban gyökerezik, gyökökből pedig, s lombokból gyanítható a fa gyümölcse”.¹⁶ A régiség és művészete az a „közös törzsök”, melyből „a jelennek terebélyes fája felnőtt”,¹⁷ s a „nemzetiség” a művészet számára „olgy szükséges, mint a növényeknek a föld, mellyben gyökereznek”.¹⁸ „Mint egy óriási gyümölcsfa emelkedik az európai művelődés, (. . .) nemzetek találnak nyughelyet ágai alatt, nemzeteket táplál gyümölcse,” s „ezen fa gyökei keletre vezetnek”.¹⁹ A reneszánsz és a reformáció korában pedig „a középkori keresztény művészet illatozó virága elhervadt”,²⁰ a művészetnek azonban „nemcsak kifejlett virágára, de szerény bimbójára, igénytelen csirájára is” figyelniünk kell.²¹

Azok közül a német elméletírók közül, akik Herder nyomán a fejlődés szervességének tételét kidolgozták, Goethe, Schelling és a Schlegelek nevével gyakran találkozunk Pulszky műveiben; memoárjaiban pl. ifjúkori olvasmányaként említi „Schlegel Ágost felolvasásait”.²² A művészetek eredetéről szólva folyvást tekintettel van saját korának aktuális teendőire, s a kezdetek tárgyalása szorosan összefonódik a jelen számára leszűrhető tanulságok keresésével. A történeti elmélyedésnek és a gyakorlati kezdeményezésnek az ő egész munkásságában megmutatózó igénye tehát az organikus evolúció tanításában nyeri el egységét: dolgozataiban így a történeti elemzés a legrégebbi múltból is a jelenbe torkollik, az elvégzendő feladatok kitűzéséhez egyszersmind tudományos megalapozottságot és érveket szolgáltatva.

Kategóriarendszere ezáltal kettős érdekű, következtetései pedig nemegyszer sejtetik a saját korából visszavetített szempontok érvényesítését is. A művészet, írja, már Egyiptomban „feloldhatatlan kapcsolatban” állt „a vallással, s a nemzetiséggel”,²³ a zsidó és a görög történelemben „a nemzetiség fő kötelékét a közös vallás képezte”,²⁴ a művészet „szent eredetének”²⁵ hangsúlyozása a XIX. századi magyar irodalom egyik meghatározó alapelveinek, a nemzeti jellegnek minden valódi művészet attribútumaként való felfogásával párosul. Vallás és nemzetiség eszerint történeti alapjai és feltételei

¹² *Élet és művészet (Életképek 1845. II.)*. KD 162–163.

¹³ Uo. 171.

¹⁴ *Élet és művészet*. Ath. 1841. II. 532.

¹⁵ *Élet és művészet (Életképek 1845. II.)*. KD 163.

¹⁶ *Irán és Turán*. Ath. 1939. II. 278.

¹⁷ *Úti vázlatok 1836-ból*. KD 31. A metafora Herdertől való származására nézve l. FENYŐ István, *Az irodalom respublikájáért. 1817–1830*. Bp. 1976. 408.

¹⁸ Uo. 98.

¹⁹ *Irán és Turán*. Ath. 1839. II. 274–275.

²⁰ *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre*. KD 156.

²¹ Uo. 159.

²² *Életem és korom* I. 59.

²³ *A régi műemlékek befolyásáról az új művészetre*. KD 148.

²⁴ *A műgyűjtemények hasznairól*. Ath. 1838. II. 187.

²⁵ *A régi . . .* KD 149.

voltak a műalkotások létrejöttének, később viszont a világvallássá kibontakozott kereszténység a nemzeti keretek fölé emelkedett, a jelenben pedig a vallás „megszűnt élet lelke lenni”,²⁶ s hóját „hideg philosophia pótolja”.²⁷

A nemzetiség fogalma itt összetettebb annál, hogy pusztán anakronizmusként értelmezzük. Pulszky felfogásában – mint már idéztük – alapja és meghatározó eleme a „közös historia”, s „legbelsőbb veleje” a múlt. Ennek „képviselői pedig az emlékek, ezek testesítik a köteleket, mely bennünket ösztöszefűz: szent őrzések a nemzetiség első kötelessége”.²⁸ Ez a magyarázat a jelenre vonatkozik, s még a nyelv összekötő erejénél is fontosabbnak tekinti a történelmi közösséget, „mert hazánkban, fájdalom, még mindig soknyelvűség uralkodik”.²⁹ (Az egynyelvű nemzet ideálja, tudjuk, milyen nemzetiségi konfliktusoknak lett egyik kiváltó oka. Ezzel kapcsolatban meg kell hogy említsük Pulszky Thunnal folytatott vitáját, amelyet Henszlmann *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* c. folyóiratában tett közzé.)³⁰ Szempontunkból fontos azonban, hogy Pulszky a nemzetiség e konkrét jelentésének megnyilatkozását már a nemesi nemzet jogi követeléseinek legelsőjeként is fölfedezi az Aranybulla első, Szent Istvánra emlékező cikkelyében, garanciáját pedig a nemzet és az ország elválaszthatatlanságában látja: „mi az ország régisége, az egyszersmind a nemzet emléke”.³¹ E megjegyzései a közös történelem iránti érdeklődés korai tanújelére, tehát a legszorosabb értelemben vett „nemzetiség” megnyilvánulására való hivatkozásként engedik meg számára azt, hogy a kategóriát retrospektíve az antik civilizációkra is vonatkoztathassa. A fentebb idézett feltételrendszer egyik lehetséges olvasata eszerint tehát az, hogy a művészetek eredete elválaszthatatlan a hit és a történelmi emlékezés közösségétől. Ezzel párhuzamosan pedig Pulszky a régészet és a művészettörténet számára jelöli ki a kutatás térbeli határait, egészen a legtávolabbi múltig terjesztve ki annak hazai feladatkeretét.

„Nemzeti” tehát eszerint mindaz, ami a közös történelem – s ezáltal a jelen és a jövő – megismerését szolgálja. Maga a *nemzet* azonban, mint terminus, változó jelentésben szerepel olykor egyazon szövegekben is. Hol a polgári, hol a nemesi nemzetre kell gondolnunk a következő sorok értelmezésében: „ezen ország (. . .) s ezen nép (. . .) nyelv, vallás és polgári állapot által szétválasztva, érdekesség nélkül még nemzetté nem fejlődhetett (. . .); az ország ily szomorú állapota nem kizárólag a nemzet hibája (. . .); mindnyájan sejtjük hogy hazánk egy nagyobb jövő küszöbén áll, mely a nemzetnek vagy újjászületését vagy halálát rejti magában”.³² Ez a fogalmi bizonytalanság minden jel szerint összefügg az átmeneti kor szemléleti problémáival, s az értelmezést még tovább bonyolítja az, hogy a szó olykor eszményített múltat vagy eszményített jövőt is jelölhet.

A nép mondáiba „tette le historiáját, költészetét, hitét”, s összegyűjtésük nyomán „a nemzet csodálkozni fog ezen kincsek változatos gazdagságán”. A „föltót, félnémet” felföldről való gyűjteményéből Pulszky azt remélve közöl mutatóanyagot, hogy „majd magyarabb vidékekről nemzetiebbeket közlendenek”.³³ Kölcsey tanítványaként azt a felfogást vallja tehát, hogy a nép is „nemzeti” értékeket teremt, a „magyarabb” – „nemzetiebb” megfeleltetés viszont a nyelvi s etnikai szempont fontosságára is utal.

A nemzetiség mint a művészet egyik attribútuma a fentiek szerint kétféle megszorítást jelent a hazai történelmi anyag körülhatárolásában: a régészet és a képzőművészetek területén a magyarországi, a népköltészetben pedig a magyar nyelvű emlékekre vonatkozik, s ez utóbbiakon belül az etnikailag homogénebb területeket állítja középpontba. E felfogás hátterében nem nehéz felismerni az ország, a nyelv és az etnikum szempontjai közötti feszültségeket (s tudjuk, hogy Pulszky az asszimilációs törekvések meggyőződéses híve volt).

²⁶ *Élet és művészet*. Ath. 1841. II. 851.

²⁷ *Úti vázlatok 1836-ból*. KD 2.

²⁸ *A műgyűjtemények hasznairól*. Ath. 1838. II. 187.

²⁹ Uo. 186.

³⁰ *Briefwechsel zwischen Leo Grafen von Thun und Franz von Pulszky*. *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn*, 1843. I. 61–91.

³¹ *A műgyűjtemények hasznairól*. Ath. 1838. II. 187–188.

³² *Életem és korom* I. 280–281.

³³ *Népmondák (Emlény 1840.)*. KD 103–104.

Idézetünk arról is tanúskodik, hogy az összegyűjtendő népmondákban éppúgy a história, a hit és a költészet találkozása kötötte le a gyűjtő figyelmét, mint az antik művészet emlékeiben: a kategória-rendszer tehát lényegét tekintve ugyanaz. S Grimmék és a többi külföldi példa hatására Pulszky is ebben az anyagban vélte föltalálni a nemzeti eredetiség legfőbb sajátosságait, egyszersmind pedig ennek tanulmányozása során támadt fel érdeklődése a néphagyomány és az ösköltészet kapcsolatai iránt. Ez a kérdés pedig szorosan összefügg a művészetek eredetére vonatkozó fejtegetéseinek másik alapkérdésével, a vallás művelődéstörténeti szerepével.

A művészi „alakító ösztön, a teremtő erő, mely kebelünkben az istenivel kapcsolatban tart az emberben el nem nyomható, s hol egyszer létezik többé el nem oltható”; ez „az ember magasabb származásának legbiztosabb tanúja”, s már az egyiptomi művészetben is „az istenséghez viszonyokban nyilatkozik legelőbb”.³⁴ A művészetek fejlődése elválaszthatatlan a világtörténeti változásaitól, a műalkotás esztétikai minősége pedig „szent eredete” által a tökéletlen kivétel ellenére is érvényesül már az „első kezdetek” időszakában, melyek „minden durvaságuk dacára annyi bensőséget és érzelmet tanúsítanak, mennyivel a későbbi idők külső tökélye fel nem ér”.³⁵ Vallás és nemzetiség összhangja hozta létre az ókor nagy korszakait, s az antik művészet nagy ellenfele, „új sötét bűnbánatos világnézettel”, a kereszténység lett. A világtörténet megújulása izlésbeli konfliktusokkal járt, s a kezdeti vakbuzgóság „felzúdult a művészet ellen”; a kiteljesedő középkornak pedig a „hitzakadás” kora vetett véget az antik kultúra újbóli fölfedezésével.³⁶

Ilyen, nagy történeti korszakváltás előtti állapotra enged visszakövetkeztetni a néphagyomány: a népmondák „a kereszténység előtti állapot kevés, becses maradványai, melyekből a nemzet régi valóságát, világnézetét s szerkezetét, ha nem alaposan ismerni, legalább valószínűséggel gyanítani lehet”.³⁷ Jakab Grimm *Deutsche Mythologie* c. munkájára hivatkozva Pulszky a hazai anyaggyűjtés egyik kezdeményezőjeként hangsúlyozza e szövegek jelentőségét: „sok első pillanatra érdektelen és csekély monda, összehasonlításban másokkal, érdekessé lesz, s nem is remélt világot vethet az egészre – s nagyobb tömegben az ily regéknek philosophiai és históriai becsét tagadni lehetetlen”.³⁸

E cikkében közölt mutatványai azonban nem történeti jellegűek, Wladin és Adla regéje pedig lengyel eredetű, ami Pulszky tágabb körű érdeklődését is bizonyítja. Ő maga a német példához viszonyítva azzal magyarázza a gyűjtés célja és eredménye közötti különbségeket, hogy ott jobban megmaradhatott a régi mitológia képzetkincse, mert vagy beleolvadt az új vallás szokásrendszerébe, vagy profanizálódva őrizte meg a néphagyomány; nálunk viszont vallás, hatalom és műveltség közös erővel törekedtek annak megsemmisítésére.

Másik, szintén *Népmondák* c. közleményében hasonló,³⁹ de már jambikus formába öntött szövegeket mutat be. Pulszky azokhoz az előzményekhez kapcsolódik tehát, amelyek lehetségesnek, sőt kívánatosnak tartották a népköltészet és az attól idegen metrum találkozását, úgy, mint azt Bajza felfogása is tanúsítja, aki Petőfit is mértékes népdalok írására buzdítja majd. A gyűjtés e stádiumában a szövegek rögzítésének szempontjai még nem alakultak ki: a próza szabadon írható át versbe, s maga az eredeti nyelv és kifejezés is háttérben áll – nem úgy, mint a kor régészeti szakirodalmában, ahol az a kiadás szolgál mintául, amelyik „híven adta a régi emlékek rajzát, nem engedvén, hogy a rajzoló stilizáljon és szépítsen”.⁴⁰ A népköltészet anyagának följegyzése egyúttal annak műköltői átalakítását és értelmezését is jelenti, s a megörökítés fő érdeke a tárgyra és a köré csoportosított motívumokra összpontosul. Ezek elrendeződése és felfogása, a történet kerekdedége és kidolgozottsága, tehát a mondák esztétikai megítélésének kérdései azonban fölmerülnek Pulszky bevezető kommentárjaiban. Sőt, ez lesz egyik vezérelve a kiválogatás során is: „minden legkisebb népmonda becses adat,

³⁴ *A régi...* KD 148.

³⁵ Uo. 149.

³⁶ Uo. 155–156.

³⁷ *Népmondák*. Ath. 1840. II. 164.

³⁸ Uo. 165.

³⁹ *Népmondák (Emlény 1840.)*. KD 101–108.

⁴⁰ *Életem és korom* I. 90.

mert legalább a nép eszméinek irányát mutatja, s bár mily csekély legyen is, megőrzést érdemel. Nálunk azonban ilyféle gyűjtemény szüksége még nem érezhető, elég most, ha azon mondákat feljegyezzük, melyeknek költői becse van”.⁴¹

Pulszky gondolatmenete a *Nemzeti hagyományok* szellemében bontakozik ki, s „természet”, „nép” és „egészséges élet” pólusát állítja szembe a „valódi útját” eltévesztett műköltészet és a „beteges pompa”, az „ideál” arisztokratizmusával. Az irodalom megosztottságát a nép politikai mellőzésével és a művelődésből való kirekesztettségével is összefüggésbe hozza, a népiességgel kapcsolatos esztétikai jellegű megjegyzéseinek tehát megvan a maga aktuális érdekű szociális célzata is. A költészet „a természet leánya, nem a művelésé”: így hangzik a XVII. századi francia és a XVIII. századi német klasszicizmussal szemben az új ízlés jelszava; a nép, mely a tiszta forrástól eltávolodó irodalomnak nem lehetett közönsége, „dalnokká vált”, s „függetlenül a művelt osztályoktól, folytatáa költői palotájának építését, mely még tündéribb mint a nevelteké”.⁴²

Mindez nemcsak Pulszky összetett ízlésének jellemzéséhez fontos adalék, hanem rávilágít olyan későbbi fejleményekkel való rokonságára is, amelyek ez irányú munkásságának jelentőségét még nagyobb horderejűnek tüntetik fel. Ilyen mindenekelőtt az anyag összegyűjtésére vonatkozó gyakorlati kezdeményezés fontossága; tudjuk, hogy e szempontból Erdélyi János lesz közvetlen folytatója.⁴³ Állásfoglalásai másrészt sok tekintetben előlegezik az *Egyéni és eszményi* c. tanulmányorsozatot, mégpedig elsősorban az „ideál” esztétikájának bírálatával és az életszerűség követelményével. (Ismeretes, hogy Erdélyi és Henszlmann e dolgozatának egyik olvasója, Arany, mennyi összefüggést fedez föl annak alapelvei és saját költői gyakorlata között.) A szakirodalom kimutatta már Pulszky „szabadság, szerelem és népelet virágit” tárgyaló közleményének rokonságát Petőfi lírájának motívumaival,⁴⁴ az összehasonlítás más szövegpárhuzamokra is felhívhatja a figyelmet. A *Népmondák* egyik metaforája „beteg képzeldésünknek üvegközi növényeit” állítja szembe a népköltészetrel éppúgy, mint majd *A természet vadvirága*; s Pulszky szentenciózus kijelentése („a forró életnek egy szikrája felér az esztétikai szabályok nagy tömegével”⁴⁵ összefüggeni látszik ugyane vers egy másik strófájával („Iskolai szabályoknak lelkem sosem engedett . . .”).

A néphagyomány kutatása a történeti és esztétikai szempontokon túl fölveti az ősköltészet kérdéseit is. Sokatmondóan utal erre Pulszky gyűjtésének címe: *Népmondák és a Magyar hősrége Törödékei*;⁴⁶ a régmúlta vonatkozó mondák eszerint egy elveszett nagy mű részleteiként maradhettek fenn. A hősrége – mint azt Anonymusról szólva kifejti⁴⁷ – história és költészet találkozásának és összeolvadásának eredménye, s „nagyszerű bölcsészeti eposzszá” fejlődött ki olyan nemzeteknél, „mellyeknek phantasiája termékenyebb”; ilyen „a görög, ind, perzsa és éjszaki mythologia”. Magyarország őstörténetéről is a rege tudósít, s ha e „történetek nem is bírnak tárgyilagos igazsággal: alanyilag mégis igazak, mert a nemzet véleményét fejezik ki eredetéről s történeteiről”. Anonymus szövegében látja bizonyítva azt, hogy „a magyarok bejövételéről regét költemények is dicsőíték”; szerinte „azon »traditiones diversorum historiographorum«, miket említ, csak a hősrége különböző szerkezetei voltak, melyben a néphit a történeteket költőileg dicsőítette”. S arra a következtetésre jut, hogy „azon költemény, melynek nyomán a névtelen indult, s mely neki vezérfonalul szolgált, szent István alatt készült, midőn az egész nemzet új alakot nyert”, és „mint protestatio jelenik meg az új szellem ellen, mint a pogányság apotheosisa a kereszténység ellenében”.

E gondolatai nem csupán azért fontosak számunkra, mert teljessé teszik a népmondák iránti érdeklődésének indokait, hanem azért is, mert Arany *Naiv eposzunkról* írt tanulmányának egyik előképét

⁴¹ *Népmondák* (Emlény 1840.). KD 103.

⁴² Uo. 101–102.

⁴³ Uo. 103. Vö. FENYŐ István, *Egy reformkori polihisztor (Pulszky Ferenc indulása)*. in *Haza és tudomány*. Bp. 1969. 285.

⁴⁴ Vö. FENYŐ István, *i. m.* 286.

⁴⁵ *Népmondák*. KD 103.

⁴⁶ L. S[EBESTYÉN] Gy[ula], *Pulszky Ferenc: Népmondák*. Ethn. 1916. 113–114. Vö. HORVÁTH János, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfigig*. Bp. 1927. 256.

⁴⁷ *Anonymus Belae regis notarius*. Életképek 1845. II. 375–377.

láthatjuk benne. Arany is csalódással állapítja majd meg, hogy alig maradt fenn a nemzet múltjára vonatkozó ének, s Pulszky tapasztalataihoz hasonlítanak következő megjegyzései is: „Mintha pusztáink rövid emlékeztető Kalliopeja nem eszmélne tovább, csupán a legközelebbi divat-haramiáig: mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette.”⁴⁸ Pulszky így fogalmazott: „A nép nem birt hősökkel, kik emléköket szívébe vették volna, s a legközelebbi zsvány lépett helyökbe, s durva vonásai ideállá emeltettek, s gyilkos baltája boszuló karddá nemesítettet.”⁴⁹ Anonymusról Arany véleménye is az, hogy „ha nem is »egy magyar Nibelungen óriási izmait«, (miképp Szalaynk előszavában óvakodik), de mindenesetre nagyrészt az élő-hagyomány és népköltészet maradványait kell sajdítanunk e följegyzésekben”.⁵⁰ Pulszky nem csupán abban bizonyos, hogy volt „eredeti ősrége”, hanem szól annak szépségéről is;⁵¹ Arany eposzi nyomokat idéz a krónikákból, hogy igazolja: „volt nálunk naiv eposz s hogy az, mint általában a népköltemény, *költői* formában nyilatkozott.”⁵² – Ismeretes végül, hogy a monda milyen központi jelentőséget kap majd Arany költészetfelfogásában: „én pedig az eposzt *mondára*, a nép tudalmában is élő mondára szeretem alapítani, a légből kapott eposzok iránt ellenszenvvel viseltetem, hiányozván azokból az, mit én *eposzi hitelnek* nevezek.”⁵³ Ha Pulszky gyűjtésének és kezdeményezésének szépirodalmi perspektíváit vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül e rendkívül lényeges következményeket sem.

Az eddigiek során meggyőződhetünk arról, hogy a népiesség és a művészettörténet iránti érdeklődés mennyire közös alapra vezethető vissza Pulszky felfogásában. Egyenes következménye lesz ennek, hogy esztétikai ízlése és normarendszere is szervesen összefügg e tanulmányával. A nemzeti irodalom eredetiségének, a francia befolyás túlzásaitól való függetlenedésnek, s az ízlésbeli tisztulásnak legfőbb eszközeit jelenti számára „a *népi elemnek mélyebb vizsgálata s a régi műemlékek stúdiuma*; csak ezek vihetik a magyar irodalmat a dicsőség fénypontjára, csak ezek szoktathatnak el az üres dagálytól, a nagy szavaktól, a declamatiótól; csak ezek szoktathatnak hozzá a mélyebb tartalomhoz, a szerény s egyszerű előadáshoz, a poesishez”.⁵⁴ E két ismeretanyag egymást kiegészítő tanulságai határozzák meg Pulszky esztétikai ideálját; az első Herder s német és hazai követőinek öröksége, a másik pedig a klasszikus ókort genetikus előzményként számontartó, Winckelmannig visszavezethető, de személyes élményekből is leszárt alapelv.⁵⁵ Romantikum és klasszicizmus ízlésbeli ötvözetéről van tehát szó, mely

⁴⁸ Arany János *Összes Művei* (a továbbiakban: *AJÖM*) X. Bp. 1962. 264.

⁴⁹ *Népmondák*. KD 102.

⁵⁰ *AJÖM* X. 270.

⁵¹ *Anonymus Belae regis notarius*. Életképek 1845. II. 376.

⁵² *AJÖM* X. 272.

⁵³ *AJÖM* XVI. Bp. 1982. 564. Vö. *AJÖM* X. 609. SÖTÉR István idézi Lukács Móricznak 1858-ban, a *Budapesti Szemlé*ben megjelent cikkét: ez „utal Niebuhr felfogására, mely szerint »azon költői mondák összegét, mit évezredek óta tudósok és nem tudósok, mit a rómaiak magok hiteles históriának tartottak, elveszett régi népdalokból és hőskölteményekből« kell származtatni. Ez a nézet emlékeztet Arany elméletére” (*Nemzet és haladás*. Bp. 1963. 407–408). Niebuhr munkásságát Pulszky jól ismerte, s nemcsak emlékirataiban szól róla s „epochalis tanulmányai”-ról (I. 87–88.), hanem Anonymusról írt cikkében idézi is Liviusról tett megjegyzéseit: „a mit Niebuhr a nagy római történetiről ír, azt nagy részben ő reá [ti. Anonymusra] is lehet alkalmazni: »Livius irt«, így szól a nagy kritikus, »mert a természettől birta a tehetséget, fényesen felfogni a tisztán emberit s előadni költészeti szellemmel, a nélkül, hogy a kötött beszédhez kedve vagy abban könnyüése lett volna. Ő irt nem kételkedve s nem meggyőződve, s épen úgy, a mint a herosi idők csudakora a históriába bevonatott; a mint ezt az is tette, ki a jelennek viszonyaiban s a tapasztalás mezején könnyen hívő épen nem volt, s míg ezt mint gondtalan hitet háborítlanul, gyermekségtől egész életén keresztül megtartotta. Még azon legrégebb idöket is, melyekben az istenek emberek közt éltek, nem akarta Livius a históriától határozottan elvonni, s mi a későbbiekről nemünknek földi viszonyaival nem ellenkezőleg regéltetett, azt ő bizonytalanabbnak ugyan s hézagosnak, de hasonneműnek tartotta a bizonyos történetek traditiójával.” (Életképek 1845. I.).

⁵⁴ *A magyar ifjúság* (Életképek 1845. I.). KD 186.

⁵⁵ Vö. FENYŐ István, *Az irodalom respublikájáért. 1817–1830*. Bp. 1976. 407.

a harmónia, s nem a világfájdalom felé vonzódik, de amely a művészet önelvűségét hangsúlyozza; mely a műalkotást teremtő aktusként fogja fel, de az életszerűség követelményében látja esztétikai értékének egyik alapját, s ez utóbbiban pedig az életre való visszahatásának legfőbb módját és feltételét.

Élet és művészet c. dolgozataiban ahhoz a kontextushoz való viszonyt vizsgálja, amelyben a művészi alkotás létrejöhet, s amelyre az visszahat. A költőnek és tárgyának élményt, ihletet és kifejezést meghatározó kapcsolatrendszeréről szól, de nem elvont általánosságban, hanem gyakorlati példákból leszűrt következtetések formájában. Pulszky gondolkodási stílusát összefoglalólag is jellemzi a konkrétumok iránti vonzódás, a tapasztalat állandóan hangsúlyozott fontossága, a „száraz tanultság”⁵⁶ és a „mesterkéltséget természetelleniség”⁵⁷ iránti ellenszenv s a racionális igény.

Több jelét adja ennek saját szépirodalmi kísérleteiről megemlékezve és mások alkotásait bírálva egyaránt. Emlékirataiban pl. így ír ifjúkori, *Rienzi* c. szomorújáték-tervéről: „felhagytam vele, mivel-hogy, amint naplómban megjegyeztem, szerelmi jeleneteket nem írhattam, mert e szenvedélyt még nem ismertem”.⁵⁸ Drégel várát meglátogatva pedig ezt jegyzi föl Kölcseyről: „bizonyosan nem ismerte ezt, midőn szép verseit írta (. . .). Mert Drégel nem valami szédélgős meredek sziklán, hanem egy középszerű magasságú, gyenge domborodással emelkedő bérc tetején épült.”⁵⁹ A művészi alkotás egyik lényeges feltétele tehát az élmény személyessége, az ábrázolás fontos kritériuma pedig az élet- és valószerűség, amelyet Pulszky „természeti hűség”-nek, „természetigazság”-nak, „élet s természetigazság”-nak nevez már 1836-ból való útleírásaiban is.⁶⁰ A romantikus esztétika egyik központi kategóriáját, a képzeletet tehát a tapasztalás ellensúlyozza és korlátozza. Pulszky ízlése nem nevezhető sem tisztán klasszicistának, sem tisztán romantikusnak: a francia klasszicizmus bírálata a romantikáéval találkozik annyiban, hogy „csak a külszín kezdett uralkodni, úgy Racine szabályozott szomorújátékai-ban, mint Victor Hugo merész képavadászatában, a declamatióknak ezen tetőpontjában, mellyet azonban ő – s fájdalom nálunk is sok író és olvasó költészetnek tart”. Hugo „képzeldőseinket tudja (. . .) leg-felebb magával ragadni”.⁶¹ s ez Pulszky felfogásában kevés ahhoz, hogy esztétikai értékről szólhasson.

A retorika nem pótolhatja a poézist, sem a szó a gondolatot;⁶² a műalkotás genezise abban áll, hogy „azon gondolatoknak, mellyek kebleinkben fölébredtek, külső életet is kívánunk adni”.⁶³ De nem a „száraz morál” vagy „izgató declamatio” kell a nagy tömegnek; ismerni kell a közönséget ahhoz, hogy tudjunk szólni hozzá; „azt hisszük, miképen mind a mi száraz és világos, népszerű is, s azért nem a valódi népek hanem egy képzeldősünkben létezőnek írunk”. Pedig a múlt azt tanítja, hogy „a bölcsesség csak költői lepelben hatott a népekre”: tehát a nép képzeletén át kell az „eszmélkedést” felébreszteni.⁶⁴

A gondolatiság, az „alapidea”⁶⁵ tehát a műalkotás kiindulópontja és az esztétikai érték egyik meghatározója. A „rideg logica” azonban nem korlátozhatja a képzelet szabadságát, a „képzelem” nem lehet „a hideg ész apródja”.⁶⁶ A mű sem lehet pusztá illusztrációja az alapideának: szerves fejlesztés által kell annak érvényesülnie. Racionális hitelesség, ellenőrizhetőség tapasztalatlanság és a mű egészét átható alapszeme; másrészt pedig a műalkotás autonómiája és szervesége: ezek Pulszky értékítéleteinek legfőbb kritériumai, s ezeknek érvényesítését követhetjük nyomon műbírálataiban is.

⁵⁶ *Úti vázlatok 1836-ból. KD 98.*

⁵⁷ *A régi . . . KD 146.*

⁵⁸ *Életem és korom I. 75.*

⁵⁹ Uo. 258.

⁶⁰ *Úti vázlatok 1836-ból. KD 74, 85, 98.*

⁶¹ *Élet és művészet. Ath. 1841. I. 532.*

⁶² Uo. 531.

⁶³ Uo. 466.

⁶⁴ Uo. 530–531.

⁶⁵ *Úti vázlatok 1836-ból. KD 100.*

⁶⁶ *A falu jegyzője (Magyar Szépirodalmi Szemle 1847. I.). KD 201.*

A szakirodalom megállapította már, hogy Pulszky mind az irodalmi népiesség 1840-es évekbeli kibontakozásának, mind pedig a hazai tárgyú és lélektani igényű regénynek s a szociális témák iránti érdeklődésnek jelentős kezdeményezője volt.⁶⁷ Láttuk, hogy Henszlmann, Erdélyit és Aranyt foglalkoztató elméleti kérdéseket vetett föl, s tudjuk, hogy értekező prózájának egyes motívumai Petőfi és Arany költészetében is visszatértek (Voinovich Géza szerint *A walesi bárók* témáját ő említette először irodalmunkban).⁶⁸ Visszaemlékezéseiben megemlíti, hogy Jósika *Abafijának* kiadása körül is fontos szerepet játszott: Heckenast őt kérte a kézirat elbírálására és javaslatát annak megjelentetésére. „Elolvastam, el voltam ragadtatva, megmondtam neki, hogy az epochalis egy mű lesz a magyar irodalomban; mindenesetre adja ki” – írja erről.⁶⁹

Felföldi levelek egy pipás nemes embertől címmel írt cikkeit Fenyő István azonosította, s ő állapította meg összefüggéseket ezek és *A falu jegyzője* között, a megyei börtönviszonyok témája s a valóságábrázolás és a jellemrajz követelményei alapján.⁷⁰ Eötvös Pulszkyknak ajánlotta regényét,⁷¹ akinek műértelmezése, mint azt a fennmaradt dokumentumok tanúsítják, különböző domináns szempontokból, s nem egyidejűleg alakult ki.

Első olvasatának rekonstrukciójára az a nyílt levél ad lehetőséget, amelyet közvetlenül a mű megjelenése után, 1845 végén írt a szerzőnek, s amelyet a *Pesti Hírlap*ban adott volna közre. A cenzúra azonban nem engedélyezte ezt, s így a levél szövegét csak Pulszky kiadatlan naplójából és memoárjából ismerjük.⁷²

Ez a bírálat Eötvös könyvét mint „politikai tény” veszi szemügyre; „hatásáról” szól és a „tant” vizsgálja, „mely ifjabb gyermekéül ezen irányregényt szülte”.⁷³ A levél írója tehát politikusként foglalkozik az állást és a szemléleti alapot, a centralisták programjának konkrét lehetőségeit kívánja tisztázni. Jellemző megnyilatkozása ez a reformkori irodalom fogadtatásának: az az „alapidea” és az a hatás, amelyről Pulszky korábbi képzőművészeti és a költészettel kapcsolatos írásaiban szólt, voltaképpen a maga ideológiai és gyakorlati mivoltában vált tárgyává a vitának. Pulszky e levelében nem műbírálóként szól, hanem az „irányregény” szemléleti gyökereivel foglalkozik; esztétikai és poétikai szempontokra nem, vagy csak alig tér ki, s az ilyen vonatkozású feladattal itt nem is kíván foglalkozni: „szólanak erről kritikusaink, kik a *Falu jegyzőjében* csak a szépirodalmi művet látják”.⁷⁴ Ez a megkülönböztetés azért lényeges, mert a teendők összetettségében is elhatárolja egymástól a vizsgálandás nézőpontjait, s nem kívánja egybemosni azok illetőségi körét. Pulszky a tudományok önelvűségének híve, s munkásságával többféle funkciót betöltve is igényli annak tisztázását, hogy milyen minőségben szólal meg.

Az elvnek főképp gyakorlati megvalósíthatóságát és konkrét következményeit vizsgálja. 1842-ben megjelent *Centralisatio* című cikkének néhány fontos állítását isméli meg, egyebek között azokat, amelyek a regény bírálta ellentmondásokkal is kapcsolatban állanak. A nyílt levélben erre a következtetésre jut: „Szóljunk tehát a legközelebbi országgyűlés teendőiről, a centralizáció elvének szemben tartása mellett (. . .); mondjuk ki, hogy a börtönök országos igazgatóságát hasonló módon [ti. egyszerűes felelősséggel] akarjuk kialakítani, egy legfelsőbb kinevezéstől függő, az országnak felelős igaz-

⁶⁷ FENYŐ István, *Egy reformkori polihisztor (Pulszky Ferenc indulása)*. in *Haza és tudomány*. Bp. 1969. 281.

⁶⁸ AJÖM I. Bp. 1951. 509. Pulszky idevágó szövege így hangzik: „Angol élet mindig el nem törleszhető a régi szokásokat, angol nyelv, literatúrája minden kincsei mellett, el nem némithatta a gael beszédet, s bár I-ső Eduard 500 költőt egyszerre levágatott, hogy a nemzetet a régi időkre emlékeztetve, forrásba ne hozzák, még most is minden pitvarban a hárfá áll, mellyen a vándor dalnok énekeit hangoztatja.” *Úti vázlatok 1836-ból*. KD 52.

⁶⁹ *Életem és korom* I. 114.

⁷⁰ FENYŐ István, *i. m.* 270, 282–283.

⁷¹ *Életem és korom* I. 220.

⁷² *Naplói* XI. 30. OSZK Kézirattár, 1514. Quart. Hung.; *Életem és korom* I. 220–224.

⁷³ Uo. I. 221.

⁷⁴ Uo. 220.

gatóval (. . .). Alkalmazzuk a centralizáció elvét az igazság kiszolgáltatására; hozzuk indítványba a törvényeségek egyszerűsítését”, és így tovább.⁷⁵ *Pesti Hírlap*beli vitacikkében ezt írta: „vannak közigazgatásnak olyan ágai, melyeket középpontosítva vinni szükséges, melyeknél a siker nagy részben a középpontosítástól függ. (. . .) Ilyen különösen az igazságkiszolgáltatás, a mennyiben t.i. szükséges, hogy azon esetekben, hol a formák megsértetteknek tartatnak az egész országból egy főtörvényesékhöz történjék a feljebbvitel, hogy így az egység, a törvénykezésben megőriztessék; ilyen a *börtönügy* (. . .); ilyen végre a *közlekedés eszközeinek* (. . .) *épitése*”.⁷⁶ Pulszky levelének egyik fő célja a centralistákkal való ellenzéki egység helyreállítása, s ennek érdekében a megyei rendszer védelme; a másik pedig, mint a fentebbi idézetből kiderül, a regény fölvetette igazságtalanságok jog szerint való törvényes rendezése. Élet és irodalom kapcsolatrendszerének racionális és pragmatikus felfogása ez, mely a maga fórumán keresi a megoldást az Eötvös művében ábrázolt aktuális problémákra.

A levél elejének retorikusa fordulata azonban alkalmat ad arra, hogy az első esztétikai összbemutató is kifejezést találjon magának. *A falu jegyzője* szerint „társasági életünk leghívebb képe, mesterileg felfogva, mesteri kézzel előadva” s bár Pulszky „sem a regénynek helyesen feloldott bonyolításáról, sem a jellemek sikerült rajzáról, sem az előadás soha meg nem akadó költői folyamatáról” nem kíván szólni,⁷⁷ miközben kijelöli hozzászólásának szempontjait, egyúttal minősíti a regény szépirodalmi értékeit is.

Úgy látszik, hogy az első olvasatban háttérbe szorult, de egészen ki nem iktatott esztétikai ítélet itt elnagyoltan ugyan, de minden fenntartás nélkül hangzik el, ami ellentmond az egy évvel később írt és a *Magyar Szépirodalmi Szemle* első számában megjelent bírálat következtetéseinek. Pulszky naplójában megtalálható viszont e levél fogalmazványa, amely már tartalmaz esztétikai jellegű kifogásokat is. Az idézett mondat eredeti változata így hangzik: „. . . sem a regény, és helyesen feloldott s bonyolított történetiről, s a jellemek sikerült rajzairól, *melly legfelebb Macskaházynd s Rétynél kissé bizonytalanabb épen ezért torzított* [kiemelés tőlem], sem az előadás soha meg nem akadó költői folyamáról nem mondok semmit”.⁷⁸

E megnyilatkozások két tekintetben előlegezik a későbbi állásfoglalást: az egyik az irányköltészet kérdésköre, mely annak egyik központi problémája lesz; a másik pedig a nyomtatásban meg nem jelent észrevétel kibővítése: „a mi ezen műben valódi költői, az nem a falu jegyzője s ennek körözte: ez egész csoportozat jellemrajza nagy költői beccsel nem bír; Erzsébet asszony és Vilma, Réty és Rétyné, Macskaházy és Ákos, és Etelka, nagyobb részint régen ismert regényalakok, vagy határozatlan, vagy torzított jellemekkel, a mit szerző érezni látszik, mert habár ezen csoportozata kezdetben a főszereplő, mégis mellékessé válik mindnyája”.⁷⁹

Az esztétika immanenciájának Kanttól származó – és már Kölcsey szemléletében jelentős szerepet betöltő – gondolata („a költészet önmagában végcél, s valahányszor eszköznek használtatik, nemes természete ellenszegül e szolgásnak, nem engedvén, hogy a kitűzött cél elérjék”),⁸⁰ s ebből következőleg a művészet pártpolitikai ellentététől való függetlenségének elve Pulszky korábbi műveiben is megtalálja előzményeit. Mint ahogy a vallási túlbuzgóság képostromaival szemben is védelmébe veszi az elpusztított értékeket,⁸¹ a „felekezeti düh” minden szenvedélyét kárhóztatja a jelenben is, s előle a régiségben és a művészetben keres olyan „menedék helyet (. . .), melyet a pártok szélvesze el nem ért. (. . .) Szenvedelem nélkül jár itten barátja, mert (. . .) azon szent földön jár, melyből a jelennek terebélyes fája felnőtt, s a közös törzsöknél elfelejtve a felekezeti ségét, a radical és tory kezét fognak”.⁸² Athén nagysága is addig tartott, „mig műveinek fő bélyege csendes méltóság, s a lélek

⁷⁵ Uo. 223.

⁷⁶ *Centralisatio* (Pesti Hírlap 1842.). KD 139.

⁷⁷ *Életem és korom* I. 220.

⁷⁸ *Naplói* XI. 30. a–b.

⁷⁹ *A falu jegyzője*. KD 205.

⁸⁰ Uo. 201–202.

⁸¹ *Úti vázlatok 1836-ból*. KD 8.; *Népmondák*. Ath. 1840. II. 164.; *Élet és művészet*. KD 166–167.; *Életem és korom* I. 83.

⁸² *Úti vázlatok 1836-ból*. KD 31.

szenvedély nélküli béke volt”⁸³ Tacitus azért taszítja Pulszkyt, mert műfaja „politikai pamphlet”; a jelenben pedig Heine, Börne és Pükler „a forró politikai declamatio s a szeles csevegés” új divatának képviselői.⁸⁴ Az Akadémia jól tette, hogy „eltávoztatta magától a mindennap változó pártok szenvedelmes csatáját”,⁸⁵ mert „a pártok és szenvedélyek csatája sem nyomhatja el az emberben a mindennapi vitáktól független, tisztán emberi élvezet szükségét, melyet a művészet s különösen a régiség műemlékei nyújtanak”.⁸⁶

Pulszky művészetszemlélete, úgy tetszik, elválaszthatatlan a klasszikus görögség idealizált képétől, amelyet azonban nem abszolutizált mérceként, hanem a művelődéstörténet megismételhetetlen fejezeteként tart számon, s korántsem kívánja azt, hogy utánzás tárgya legyen. Láttuk, hogy az újkori klasszicizmus különböző, francia és német válfajait milyen energikusan bírálta, mert saját koruktól, az „élettől” való eltávolodást, s a személyiség hiteles és valószerű ábrázolása helyett típusok és ideálok rajzát találta meg bennük. Ízlésének összetettségében azonban a szélsőségektől való óvakodás és a szenvedélyek elfogultságaitól való őrizkedés elve, s főképp a harmónia eszménye arra utalt, hogy mégsem nevezhetjük antiklasszicistának. A „külszepség”,⁸⁷ a „külső tökély”⁸⁸ nem elégitette ki, éppúgy, mint annak ellenkezője, a mű szerves egységében föloldódni nem tudó gondolatiság sem.

Eötvöst ott hibáztatja, ahol eltér ettől az alapeszmét és kivitel, ellenőrizhető tapasztalatot és arra épülő öntörvényű műegeszt egyeztető ideáltól. A regény főtételét, aktuális jelentését külön vitatta meg; központi kérdése itt az, hogy a gondolat miképpen tudta maga köré szervezni a műalkotást. „Irányköltészetről” szól, s ezen azt érti, hogy maga az „irány”, az esztétikai hatásnál fontosabb s azon túlmutató, elsődleges célzat külön, önmagában, a mű zárt rendszerébe be nem illeszkedve érvényesül. Ez számára „már nem költészet többé”,⁸⁹ mert nem tesz eleget a szervesség követelményének; ha viszont az alapeszme valódi költészeté fejlődik ki, akkor már nem is nevezhető irányköltészetnek az ő felfogásának logikája szerint.

A kritikus számára a jellemzés és cselekményvezetés szempontja, s a költői igazságszolgáltatás problémája bizonyítja azt, hogy a megvalósult mű eltér a célkitűzéstől: „fel nem oldott disszonanccal” zárult volna a regény, ha írója ragaszkodik „kitűzött politikai alapelvehez”, de „a művész győzött a polemizáló journalista felett”, mert ő maga büntetett és jutalmazott, s így „képzelődése” keresztül-tört „azon a hálón, melylyel a közélet centralista bajnoka a költőt befonta”.⁹⁰ Az esztétikai hatás egyik feltétele a feloldás és a kibékítés, Eötvös pedig épp ezáltal szelídítette meg művének célzatát.

A véletlen szerepe túlságosan nagy az egyik cselekményszál kibontásában; ennek sarokpontjai „nincsenek elegendően motiválva, s nem fejlődnek ki a jellemek és helyzetek kényszerűségéből”.⁹¹ Pulszky jogi műveltsége is szerepet játszik abban, hogy a valószerűtlen mozzanatokat bírálat tárgyává tegye: megfoghatatlannak tekinti pl. azt, hogy Tengelyi nem hirdette ki nemeslevelét, s az ősiség törvényére hivatkozva teszi kérdésessé a levélrablás motívumának szükségességét. Külső, életbeli érvekkel is bizonyít tehát a mű belső logikájáról szólva, ami fentebb már idézett „élet- s természethűség”-követelményének egyenes következménye.

Az ábrázolás szenvedélyességének, a beleélésnek s a szereplőkkel vállalt szolidaritásnak műfaji problémáit már Henszlmann regénybírálatja is fölvetette, amely Pulszky nyílt levelének és recenziójának megírása között jelent meg, s így hatással volt ez utóbbira. Ő az angol irodalomra hivatkozott, mely „már amúgy is legcselekvőbb nemzetét nem a szenvedő fájdalom ébresztése által ösztönzi tette, hanem sokkal inkább és jobban humorral, satyrával, azzal, hogy gyöngéit vagy hibáit nevétségessé teszi. (. . .) De ha az ütés magunknak a verőknak is fáj, akkor célját egészen eltéveszti, mert soha sem lehetend elég erős vagy edző. Ütéseink pedig csak akkor nem fájhatnak, midőn körükből túlelmelkedünk,

⁸³ Uo. 47.

⁸⁴ *Élet és művészet*. Ath. 1841. I. 532–533.

⁸⁵ *Élet és művészet*. KD 162.

⁸⁶ Uo. 169.

⁸⁷ *Élet és művészet*. Ath. 1841. II. 532.

⁸⁸ *A régi* . . . KD 149.

⁸⁹ *A falu jegyzője*. KD 202.

⁹⁰ Uo. 203–204.

⁹¹ Uo. 206.

azaz, más szóval: midőn tárgyunk fölött és körén kívül emelkedünk, hol az abban előforduló apróbb, sőt a nagyobb és legnagyobb szenvedélyek reánk közönséges szenvedélyes hatással többé nem lehetnek.¹⁹²

Pulszky ennek alapján jellemzi a satírárt úgy, hogy benne „inkább az ész, mint a phantasia működik, mely célját nem önmagában találja fel, hanem azon hatásban, melyet a kor erkölceire gyakorol”, s talál ellentmondást Eötvös egyénisége és e műfaj között: „kit azon jéghideg kebel helyett, mely az emberiség elnyomói felett csak nevetni tud, forró szívvel áldott meg az ég, olyannal, mely maga is vérzik, midőn embertársai nyomorát látja s elbeszéli, a ki maga is érzi azon kínokat, melyeket fest: az hagyjon fel az irányköltéssel, mert céljait el nem fogja érni”.⁹³

Látnivaló tehát, hogy a recenziens korántsem az ábrázolás tárgyának irodalomba emelése ellen tiltakozik, s magáról a szerzőről is a legnagyobb méltányossággal szól; ellenvetéseit az anyag és a célkitűzés, az alkotói személyiség és a módszer s az irodalomfelfogás és a kivétel közötti különbségekre vonatkozólag teszi meg. Nem politikai meggyőződését vitette át mechanikusan az esztétikai síkra, hanem külön polémiában szándékozott azt tisztázni, s az irodalom autonómiáját kívánta védeni abban a korszakban is, amely, mint ismeretes, az aktuális problémák egyik fő vitafórumává tette azt.⁹⁴

Esztétikai értékítéletének végkicsengését Viola története alapozza meg, amely „a regénynek legszebb, valósággal költői része”. Ő és társai „a valódi költészet bélyegével vannak megjegyezve, egységességük plasticai határozottsággal van rajzolva”,⁹⁵ s jellem és cselekmény lélektani hitelessége és következetessége érvényesül „a régi tragedia nagy mestereinek példájára”.⁹⁶ Pulszky itt találja meg a szerveség, az egyénítés és a valószerűség normáinak, s „alak” és „anyag”, „bonyolódás” és „megoldás”, „előadás” és „tartalom” összhangjának legsikerültebb hazai példáját, mely „minden tekintetben regényirodalmunknak legkitűnőbb gyöngye”.⁹⁷ Ő maga igazolja, hogy irodalmi ízlése, mely minden igényességével és szigorával nyilatkozott meg barátja neki dedikált alkotásával szemben is, nem szakított egészen a klasszicizmus eszményeivel. Horatiust parafrázálva zárja bírálatát: Eötvös „korsót kezdett készíteni, melyből keze alatt gyönyörű díszedény lett”.⁹⁸

Petőfi Sándor összes költeményeiről írt kritikája,⁹⁹ amely az életmű egészét természetszerűleg meg nem tekinthette át, Pulszky irodalomszemléletének összefoglalásául is szolgál. Két ízlés konfrontációjá-

⁹² *A falu jegyzője*. Irodalmi Őr 1846. aug. 1. 8.

⁹³ *A falu jegyzője*. KD 203.

⁹⁴ Következtetések több tekintetben eltérnek a Pulszky-filológia ama megállapításától, mely szerint „Mindaz, ami az új irodalom jelenségei között a reformkori társadalom állapotainak újjáformálása felé mutatott, kíméletlen kárhoytatásban és esztétikai megbélyegzésben részesült a népiesség égíse alatt egyre merevebben ítélték Pulszky részéről” (FENYŐ István, *i. m.* 299.).

⁹⁵ *A falu jegyzője*. KD 205.

⁹⁶ Uo. 207.

⁹⁷ Uo. 208.

⁹⁸ Uo. 209. A szakirodalom mindmáig nem döntötte el, hogy ki írta e dolgozatnak a *Szemle* 1847. jan. 10-én megjelent számában található második részét, mely Eötvös nyelvét bírálja és magyartalanságait sorolja fel. Concha Győző szerint a közvélemény az egész kritikát sokáig Erdélyinek tulajdonította; „Pulszky maga nem említi, utóbb Erdélyi Pál, János fia, miután többektől hallotta Pulszky szerzőségét, arról Pulszky halála után kéziratából maga győződött meg; e kézirat Pulszky Naplójának XI. kötet 132. lapján foglaltatik” (*Pulszky Ferenc. Élet- és jellemrajz*. Bp. 1903. 32.). Ehhez azt tehetjük hozzá, hogy a kézirat a bírálatnak csak első részét tartalmazza. – Lábán Antal öneki tulajdonította a másodikat is, mivel a *Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai* c. válogatásba mind a két közleményt fölvette. – Sőtér István Ferenczy József véleményét fogadta el, aki szerint Erdélyi írta a kérdéses folytatást (*Eötvös József*. Bp. 1953. 188.). – Fenyő István nézete az, hogy Pulszky az első részt „Erdélyi János társaságában” írta (*i. m.* 299.), a másodikról viszont nem tesz említést, tehát nem az ő munkájának tekinti. – Mivel e szöveg kézírata nem található meg a kiadatlan naplók említett kötetében, s mivel benyomásunk szerint stílusa sem a Pulszkyé, valószínűnek találjuk azt, hogy nem tőle származik az Eötvös-kritika második fejezete.

⁹⁹ *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. I.; KD 187–200.

ról van itt szó, s az értékítéletek alapján jól rekonstruálható az az összefüggésrendszer, amely megvilágítja azok előzményeit, és következtetni enged az esztétikai alapelvek összetartó erejére is.

1841-ben, a néprmondák gyűjtésének egyik kezdeményezőjeként, így írt azokról, akik a szélesebb tömegeket kívánták bevonni az olvasóközönség körébe: „Íróink (. . .), kiket azon nagy cél lelkesít, milliók írni, kik nagyobbra becsülnék azt, ha nevök idővel a szegény jobbágy ajkain élne, mint ha a fényes főváros körében ephemere napirendre jőne, majd mindig eltévesztik az utat, melly célhoz vezet.”¹⁰⁰ Ezt a megjegyzését visszahangozza Petőfiről szólva, a korábbi kísérletezések betetőzőjét köszöntve a költőben: „az utánozhatatlan naivság, az alföldi zamat, a népies jellem, mely bennök leng, maradó becsüvé teszi Petőfi népdalait. Ezek már most is élnek a nép szájában, a mi a költő népszerűségét jobban alapítja meg, mint a fővárosi critica bármely bókja.”¹⁰¹ Pulszky tehát saját törekvéseire is visszatekinthetne itt, s dicséret szavai nem csupán a közönségsiker tényére, hanem annak esztétikai indokaira is vonatkoznak, egyszersmind hangsúlyozva a nemzeti eredetiség normájának megvalósulását is. Emlékszünk arra, hogy felhívásában a felföldi gyűjtés eredményeinek kiegyécsítését „magyarabb vidékről” való „nemzetiebb” daraboktól várta; az „alföldi zamat” és a „népies jellem” hangsúlyozásának ez a háttér még nyomatékosabb jelentést ad itt.

A bíráló „a magyar köznép regéiben” találja meg Petőfi műzsját, aki „reggeltől napestig mindig danol. Danol pedig jó és rossz kedvében, danol munkánál és tivornyanál, danol, ha szeret; danol, ha haragszik.”¹⁰² Ez az észrevétele két szempontból is fontos: egyrészt a dalszerűség műfaji problémájára, másrészt pedig annak életbeli, lélektani ihletésére, s a folytonos önkifejezés lelki szükségletére hívja föl a figyelmet.

Az életmű szakaszait a népiesség, a világfájdalom és a világszabadság kulcsszavai szerint tagolja, s mindháromnak köze van az ő korábbi olvasmányaihoz és tapasztalataihoz is. Az első kettő viszonyát jól illusztrálja az a népdalidézet, amelyet 1838-ban írt mottóként naplójába: „Nem kell mindjárt lemondani / a világról, / Mézet lehet itten szedni / sok virágról”.¹⁰³ Arra a periódusra utalhat ez, amelyet – az 1830-as évek közepéről szólva – így jellemez emlékirataiban: „tetszelegtem magamnak képzelni byroni elégedetlenségben, s világundorban”.¹⁰⁴ A világfájdalom „divatos betegség”,¹⁰⁵ „beteges állapot”, amelyből Petőfi „nem sokára kiépül”.¹⁰⁶ Pulszky e felfogása nem áll messze a költő utólagos önszemléletétől: „e nyavalyából kigyógyultam” – írja ő maga is.¹⁰⁷

A harmadik időszak Pulszky fiatalkori ideáljait idézi fel, amelyekről így emlékezik meg: „Olvastam (. . .) Heinét és Börnét, rajongtam Lamennais »Egy hívő szavai«-ért és a francia forradalom eszméiért, fel tudtam volna áldozni életemet a szabadságért, de a magyar haza eszméje elhalványodott lelkemben és háttérbe szorult a világszabadság eszményképe megett.”¹⁰⁸ Az 1834–35. évi országgyűlésnek, a Társalkodási Egylet megalapításának és Pulszky Lamennais-recenziójának periódusa ez, s azé a szemléleti változásé, amelyet leginkább Kőlcsey hatásának tulajdonít mind az emlékiró, mind pedig a szakirodalom.¹⁰⁹ „Ő figyelmeztetett arra, hogy az egész emberiségnek úgy szolgálhatunk legjobban, ha hazánknak, nemzetünknek áldozzuk tehetségeinket, munkásságunkat”,¹¹⁰ „újra meg újra kiemelte a hazafiságot s nemzetiséget a világpolgári eszmék ellenében, hiszen csak ezekben találhatjuk fel a biztos talajt, melyen fölemelkedhetünk, csak a haza szülőföldje adja meg azon erőt, mellyel Anteuszként megbirkózhatunk bár Herkulesselel is.”¹¹¹

¹⁰⁰ *Élet és művészet*. Ath. 1841. II. 530.

¹⁰¹ *KD* 190.

¹⁰² *Uo.* 187.

¹⁰³ *Naplói* VI. köt.

¹⁰⁴ *Életem és korom* I. 101.

¹⁰⁵ *KD* 188.

¹⁰⁶ *Uo.* 198.

¹⁰⁷ *Úti levelek*, 1847. okt. 14. Idézi: MARTINKÓ András, *Petőfi életútja*. Bp. 1972. 83.

¹⁰⁸ *Hogyan lettem magyar íróvá* (Magyar Szellemi Élet 1892.). *KD* 277.

¹⁰⁹ Vö. FENYŐ István, *i. m.* 163–164.; PÁNDI Pál, *„Kísértetjárás” Magyarországon*. Bp. 1972. I. 92–95.; 477–479.

¹¹⁰ *Hogyan lettem magyar íróvá*. *KD* 278.

¹¹¹ *Életem és korom* I. 107–108.

A világszabadság gondolata a kozmopolitizmus általa meghaladott fázisának felidézője, majdhogynem szinonimája Pulszky felfogásában. S amikor Petőfi verseiben viszontlátja, minden bizonnal ismét Heine és Börne hatását asszociálja ehhez a motívumhoz, s korábbi önmaga kritikáját is adva a Kölcseytől tanultakat visszhangozza: „Utolsó dalaiban pedig ismét más német ábránd szállja meg: a világszabadság, melyért azok szoktak küzdeni, természetesen, hogy csak nagy szavakkal, kiknek a hazáról s nemzetiségéről tiszta fogalmuk nincsen.”¹¹² Azt, hogy ezzel kapcsolatos elveit hogyan, milyen régóta, s milyen határozott érvényességgel tisztázta a maga számára, mutatja a szövegegyezés e tanulmányának következő mondata és 1842-ben írt egyik levelének részlete között: „Az egész világért csak egy isten vérezhetett el, míg az embernek legdicsőbb osztályrésze nem terjedhet tovább, mint a meddig hazájának s az emberiségnek hazájához kötött érdekei terjednek”;¹¹³ – „für die ganze Menschheit ist die Brust des Einzelnen zu eng, nur ein Gott konnte für sie sterben, für den schwachen Menschen ist es gross genug, für sein Vaterland leben und wirken zu dürfen.”¹¹⁴ Ilyen értelemben találja dagályosnak az *Egy gondolat bánt engemet* alapeszméjét, míg annak egyik fontos előzményét, a *Ha az isten* . . . c. verset a legkitűnőbb költemények közé sorolja, „az ifjonti felfogás, a valóságos és nem csinált érzelem szerencsés kijelentése s a forma tisztasága” alapján.¹¹⁵

Úgy tetszik tehát, hogy a Petőfi-bírálat egyszersmind Pulszky retrospektív önszemléletének is kifejezője; a saját tapasztalatok az intellektus és ízlés kiérlelődésének korábbi fázisait felidézve határozzák meg a következtetések személyes hitelét. Az idősebb és a fiatalok illúzióin már túljutott pályatárs némi fölényét is eredményezi ez, amely olykor öniróniába is fordul. S mint általában Petőfi fogadtatásának első dokumentumai, Pulszky cikke is a költő személyiségének közvetlen megnyilatkozásai-ként tartja számon verseit,¹¹⁶ s így különös figyelemmel fordul az egyéniség újszerűségei felé. A recenzius ezúttal sem mulasztja el azt, hogy Petőfi „hibáira” kitérjen, de a „beteges hiúságot és türelmetlenséget” nemcsak neki magának tulajdonítja, hanem kollektív nemzeti hibaként értelmezi és saját magára is vonatkoztatja: „Mennyire szoktunk mi felzudulni, ha bármily külföldi lap zuglevezője hazánkat lehordja, s ha akad azután, ki ezen támadások ellen kikél, az mindjárt nagy ember előttünk s népszerűsége állandó, mert nemzeti hiúságunkon alapúl.”¹¹⁷

Értéktételei szigorúak, de fenntartásai – saját summázata szerint – Petőfi verseinek csak egy-nyolcadára vonatkoznak, épp Kazinczy Himfy-kritikájának ellenpéldájaként. Ezek közül az első a „német módra” indult „philosophálás” bírálatában mutatkozik meg: a költő „phantasiája a mély kérdésekre oly felületes sületlenséggel felel, hogy alig tudjuk tréfa-e ez, vagy komoly beszéd, s a gúnynak van-e több része ezekben, vagy a dagálynak.”¹¹⁸

Az előzmények során láttuk már, hogy Pulszky milyen fontos szerepet tulajdonított a gondolat, az „alapidea” és a műalkotás kapcsolatának, s a mű szerves egységének, kerekdedségének, bevégezett-ségének. Ha ennek a normának az alapján kíséreljük meg a megjelölt konkrét versenyanyaghoz (leginkább a Szalkszentmártonban, 1846. március 10. előtt írt költeményekhez) viszonyítani a recenzió megállapításait, nem lesz nehéz rekonstruálnunk azokat az eltéréseket, amelyek Petőfi és Pulszky irodalmi ízlését e tekintetben megkülönböztetik. A kritikus láthatólag nem tud mit kezdeni azokkal a rövid versekkel, amelyek egyetlen ötlet pillanatfelvételeként, kötetlenebb formában, s olykor „talányszerűen befejezetlen” módon¹¹⁹ hagyják kielégítetlenül a gondolati mélység és a szerkezeti zártság igényeihez szokott olvasót. Ilyen pl. a *Ha jönne oly nagy fergeteg* . . . , amelyet érdemes idézni ahhoz, hogy szemléltessük a bírálat állásfoglalását:

¹¹² KD 188.

¹¹³ Uo.

¹¹⁴ *Briefwechsel zwischen Leo Grafen von Thun und Franz von Pulszky*. Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn 1843. I. 85.

¹¹⁵ KD 200.

¹¹⁶ HORVÁTH János, *A nemzeti klasszicizmus irodalmi ízlése*. in: *Tanulmányok*. Bp. 1956. 320.

¹¹⁷ KD 189–190.

¹¹⁸ Uo. 188.

¹¹⁹ HORVÁTH János, *Petőfi Sándor*. Bp. 1922. 186.

Ha jőne oly nagy fergeteg
Mely meghasítná az eget,
És e hasítékon át
A földgolyót behajítaná!

Erről s az ehhez hasonló versszövegekről Pulszky így vélekedik: „Ezekben oly trivialis vagy oly izetlen gondolatot találunk, hogy alig tudjuk hová sorozzuk e verseket; az ilyenekkel kár a roszakarók kezébe fegyvert adni.”¹²⁰

Korántsem feladata a kritikátörténésznek, hogy saját esztétikai ízlését a tárgyalt korszak értékítéleteivel szembesítse s műelemzések bizonyító anyagával támassa alá. Elégséges itt annak megállapítása, hogy maga az idézett anyag jól illusztrálja a két felfogás közötti eltéréseket: az indulat túlzása és mérséklet, kozmikus vízió és gondolatlanság, szabálytalan forma és műgond ellentétei teszik érthetővé a bíráló észrevétel poétikai alapjait.

Másik, a képalakítás valóságosságát és logikai egységét számonkérő, nem kevésbé fontos igényét szintén említettük már. Pulszky képzavart fedez föl – s ezt nevezi az előadás dagályának – ott, ahol a költői asszociáció túllépi a valóságosság racionálisan követhető határát. Tiltakozik az olyan „keresett, természetellen?” hasonlatok ellen, mint

Oh lány! szemed (. . .)
Ugy tündököl,
Mint zordon éjben
Villám tűzénél
A hóhérpallos!

– „mert zordon éjben villám tűzénél a hóhér alszik, s nem nyakaz, s pallosa a tokban nyugszik”.¹²¹ (Tudjuk, hogy hasonló racionális megfeleléseket kér majd számon Erdélyi János is Arany néhány költői képén.¹²²) Pulszky képtelenségnek tartja azt is, hogy „a költő kivágja szívét, s beülteti a földbe” (*Kivágom én. . .*), mert „húsból fát növesztetni, ezt még Horác sem engedné meg a költőnek”. Victor Hugo, s általában a romantikus szélsőségek kritikája tér itt vissza, s bár a recenziens elismeri azt, hogy „a dagály egyébiránt Petőfinél (. . .) ritka”,¹²³ mégis fontosnak találja hangsúlyozni a képzelet korlátok közé szorításának szükségességét.

Szóhasználatában a dagály „az, mi nem nagy, s mégis annak akar látszani, s azért felfújja magát; belül üres, nem izom, hanem daganat”.¹²⁴ Értékítélete szerint a már említett *Egy gondolat bánt engemet* mellett a gondolat dagályának terméke a *Képzetem* és a *Sors, nyiss nekem tért* c. vers is. Úgy tetszik, hogy Pulszky igényeit nem elégíti ki Petőfi versszerkezeteinek az a típusa, amely a fokozás állandóan megújuló lendületével, mintegy öngerjesztésszerűen emelkedik a kezdőponttól a záróakkord felé. Értékrendjében tehát nemcsak az alapeszme megítélésének a szempontja dominál: a magától az írás folyamatától is inspirált, szabadabb asszociációk sorozatára épülő kompozíció alatta marad annak a másik rendező elynek, amely a műalkotást szervesen fejleszti ki, s nem mond le az organikus egység követelményéről. Az első a „rhetori szellemű nemzetek” azon „hibájával”¹²⁵ hozható összefüggésbe, amelyről Pulszky már 1841-ben is írt;¹²⁶ „a bensőség hiányát nagy szavakkal s csillogó

¹²⁰ KD 195.

¹²¹ Uo. 196.

¹²² Arany János. in: *Pályák és pálmák*. Bp. 1886. 389.

¹²³ KD 197.

¹²⁴ Uo. 196.

¹²⁵ Uo.

¹²⁶ „Azon különböző jellemekek, mellyek a nemzetek szellemi életében mutatkoznak, minden egymástól eltérő árnyéklaik mellett is, könnyen két rovat alá sorozhatók, a mint t. i. inkább külső felületet, vagy mély bensőséget illetnek, fényt vagy érzést, rhetori declamatiót vagy poesist. Mert a nemzetek képzelő tehetsége is különböző s míg például a germán népmondában majd mindig a kecses

külsőségekkel szeretik takargatni, ilyenek voltak a rómaiak, ilyenek most is a román népek (. . .), ilyenek a törökök és persák, s kiválólag a magyarok, kik a nagyszerűt a gyengéséig szeretik, s ugyanazért mindig nagyszerűt szeretnének mondani s írni".¹²⁷ A másodikat pedig az *Alku* c. vers illusztrálja, amelyet a bíráló Petőfi népdalai közül a legjobbnak tart:¹²⁸ ez két egymásnak felelő strófa szerkezeti egyensúlyával és tömörségével, s a gondolat csattanós lezárásával tesz eleget a kerekdedség és a bevégezethezesség normájának. Az „epigrammféle” és „satyricus irányú” költemények esetében a vers gondolatisága és „metsző” éle, mint kiindulás és végpont egyaránt lényeges szempontja az értékelésnek, s a megszerkesztés alapkérdései mellett nem közömbös a felmutatott „spártai” magatartáseszmény (*A halvány katoná*), ill. a kipellengérezett szemlélet (*A magyar nemes*) erkölcsi megítélése sem.¹²⁹

A kritikus a mértéktartás szabályát, s a gondolatmenet logikai következetességét is számonkéri. Klasszicista fogantatású elvei tehát szükségképpen ellentétbe kerülnek Petőfi azokkal szembe forduló újításaiival, annál is inkább, mivel Pulszky a költői tárgyak hierarchikus rendjében gondolkodva rangsorolja a verseket („a bor költői tárgy ugyan, de nem a részegség”¹³⁰), s a vulgáris („aljas”) kifejezéseket is kizárja a költészetből, „ízlés nélküli durvaságot” látva bennük.¹³¹

Az irodalmi népiesség híve tehát fenntartja a költészet „méltóságának”¹³² antik poétikákból merített felfogását, s ezáltal teret enged a morális következtetéseknek is. Bíráló megjegyzései azonban, mint ahogy azt ő maga bocsátotta előre, Petőfi verseinek csak viszonylag kis hányadát érintik, s hozzátehetjük, korántsem mindig antológia-darabokat. Hangsúlyoznunk kell, hogy kritikája nem foghatta át Petőfi egész költészetét, első pillantásra azonban mégis meglephet azokban a költeményekben a túlnyomó aránya, amelyek egyértelműen elnyerték tetszését. Ha igaz az, hogy irodalomszemléletének elsősorban klasszicista jellegű normáit állította szembe az eddig tárgyalt művekkel, igaznak bizonyul az a következtetés is, hogy Petőfi életművének jelentős része eleget tesz Pulszky ugyane követelményeinek. Kettejük ízlése között jóval kisebb a különbség, mint a megegyezés, s ezt magának a kritikusknak a megállapítása hitelesíti: „felette ritka nála a költemény, melyben a gondolat egysége s az előadás kerekdedége el volna tévesztve”.¹³³

A bírálat szerint a költő sikerének egyik fő oka páratlan termékenységében keresendő, mely „a critica ellen is hatalmas védelmül szolgál, mert valahányszor az némely dalok ellen kikelni kénytelen, a költő mindannyiszor avval bosszulja meg magát, hogy egy hibás dalt mindig kilenc jobbal hoz helyre”.¹³⁴ Petőfi tehetségéről s műveinek esztétikai értékéről kevesen írtak addig ennyire nagy elismeréssel, ami különösen ritka a *Magyar Szépirodalmi Szemle* lapjain. A költő másik nagy erénye pedig a változatoság, tárgy és hangnem szempontjából egyaránt. Pulszky a „meleg és élénk természet-érzelmet”, a „gyöngéd családi szeretetet” és a „csípős gúnyt” találja legjellemzőbbnek,¹³⁵ s látjuk, hogy fölfedezi Petőfi költészetében saját igényeinek és hajlamainak megnyilatkozását is.

A kötet negyedét kitevő népdalok megítélésében Erdélyi gyűjteményéhez, ill. annak jobb darabjaihoz viszonyít: „eredetiségüket (. . .) s költői becsüket el nem lehet vitázni”.¹³⁶ Fontos megjegyzéseket tesz rím és metrum szempontjából is. Pongyolaságról szól ugyan, amikor az asszonánc megnövekedett szerepére figyel, egyszersmind azonban rámutat a „hangzatos magyar nyelv” új lehetőségeire,

történet kedves leple alatt mély filozófiai eszmék rejlenek (. . .), melyek még soká a hallgató kebelében utánhangzanak, addig a román nemzetek meséi és mondái tündéri színragyogásban az élet külsőségeivel foglalkodnak, s csak a jelen pillanat gyönyörét eszközlik.” (*Élet és művészet*. Ath. 1841. II. 531.)

¹²⁷ KD 196.

¹²⁸ Uo. 191.

¹²⁹ Uo. 199.

¹³⁰ Uo. 194.

¹³¹ Uo. 195.

¹³² Uo. 198.

¹³³ Uo. 199.

¹³⁴ Uo. 189.

¹³⁵ Uo.

¹³⁶ Uo. 191.

mert „épen nem ellenkezik az assonancok törvényeivel”. Toldy és Erdélyi idevonatkozó megjegyzései mellett¹³⁷ Pulszky észrevétele már Arany János *Valami az asszonánról* c. tanulmányának közvetlen előzményei közé tartozik. Verstanai szempontból pedig annyi hangzik el Petőfi népdalairól, hogy „mértéket senki se keressen bennök”, s hogy nemcsak tárgyra, hanem „alakra nézve” is hasonlóak a gyűjtés anyagához.¹³⁸

A *Szerelem átka* és a *János vitéz* a népdalokkal együtt kerül tárgyalásra. Az első gyengéjét Pulszky a cselekmény kidolgozatlanóságában látja, a másodikat viszont teljes elismeréssel fogadja: műfaji és hangnembeli összetettségét jellemezve az élethű idillben, a tárgy és a nyelv összhangjában s a következetes jellemrajzban mutatja föl legfőbb értékeit. A „táj- és csendképek (Stilleben) . . . a hollandi iskola szabatoságával, választékosságával és hűségével” nyerik el tetszését, s ez az analógia rávilágít *Az erdei lak* bírálatának ízlésbeli alapjaira is. Ebben „több a csinálmány, mint a költemény” – írja.¹³⁹ Ha ezt a szemrehányást a Petőfi-szakirodalomnak azzal a megállapításával magyarázzuk, mely szerint ebben a versben „a szemlélet korántsem plasztikai; nem egy láttatni kívánó kéz rendezi el, hanem egy éreztetni akaró”,¹⁴⁰ nyilvánvalóvá lesz Pulszky indokolásának ízlésbeli háttere: az ő számára a látványelemnek, a vizuális konkrétumoknak a lírai ábrázolásban is meghatározó, s ez esetben elsődleges szerepe van.

A műértelmezések gyakorlata is igazolja tehát annak az esztétikai ízlésnek a következetes érvényesítését, amely a kritikus művészettörténeti tanulmányai során formálódott ki, s összhangban állott világirodalmi műveltségéből leszűrte alapelveivel is. Petőfi-bírálatának egyik fő tanulsága eszerint abban áll, hogy olyan normák alapján ítélte meg a költő verseit, amelyeknek többségét már jóval azok megjelenése előtt megfogalmazta. Kierlelt és megállapodott szemlélet szembesítése volt ez egy kibontakozó életmű újdonságaival, s Pulszky joggal nevezi emlékirataiban „szigorú, de barátságos” kritikának.¹⁴¹ Abban kétségkívül túloz, hogy ez lett volna az első „beható bírálat” Petőfi költészetéről,¹⁴² mint ahogyan túlságosan kategorikus a szakirodalomnak az a megjegyzése, amely szerint ez a recenzió „nem olyan volt, hogy a költő keserűségét a szécsényi nábob [= Pulszky] ellen enyhíthette volna”.¹⁴³ Ez utóbbinak ellentmondani látszik a kritikus konklúziója is: Petőfi „költői ereje még mindig növekedésben van”.¹⁴⁴

Eötvös József hozzászólásáról¹⁴⁵ azért kell itt röviden szólnunk, mert a *Pesti Hírlap*ban kétségbevonta Pulszky kritikájának néhány állítását, s a *Magyar Szépirodalmi Szemle* Lisznai-bírálatában¹⁴⁶ – mint azt Fenyő István kutatásaiból tudjuk¹⁴⁷ – maga Pulszky válaszolt neki. Ez a vita mintegy utóhangja lett a fentebb tárgyalt tanulmánynak, és több félreértésre adott alapot.

A vitacikk első fontos tétele magának a kritikának a létjogosultságát kérdőjelezi meg: „a lyrai költészet érdemeit a kritika bonckésével méltányolni, felfogásom szerint, nem lehet” – írja Eötvös, „s főképp én nem érzek e műtételel semmi hivatást magamban (. . .); ki várhat tőlem szabályos aesthetikai bírálatot”.¹⁴⁸ A második Petőfi példátlan népszerűségének okait vizsgálja, s az esztétikai értékkel együtt magyarságában, nemzeti eredetiségében jelöli meg annak fő indokát: „a szó legszorosabb értelmében *magyar költő* – s ez az, mi valamint a nagy hatásnak, mellyet művei gyakoroltak,

¹³⁷ Vö. *AJÖM* X. 600.

¹³⁸ *KD* 190–191.

¹³⁹ *Uo.* 192–193.

¹⁴⁰ HORVÁTH János, *i. m.* 236.

¹⁴¹ *Életem és korom* I. 264. Vö. *KD* 188.: „baráti figyelmeztetésnek s nem valami ellenséges zsémbelődésnek vegye Petőfi bírálatunkat”.

¹⁴² *Uo.* Vö. ÖLTVÁNYI Ambrus, *i. m.* 13.

¹⁴³ FENYŐ István, *i. m.* 301.

¹⁴⁴ *KD* 200.

¹⁴⁵ *Petőfi Sándor Összes Költeményei*. Pesti Hírlap 1847. máj. 14.; ENDRŐDI Sándor, *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*. 293–298.

¹⁴⁶ *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. I. 389–394.

¹⁴⁷ *I. m.* 303.

¹⁴⁸ ENDRŐDI Sándor, *i. m.* 293–294.

magyarazatul szolgál: úgy egyszersmind irodalmi érdemeinek legfőbbikét képezi.”¹⁴⁹ Harmad-szorra a kritikai fogadtatást bírálja, mely „eddig minden művet egészen idegen szempontból s szabá-lyok szerint ítélte meg”¹⁵⁰ végül pedig azt a következtetést tűri le, hogy „kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék”¹⁵¹ a német befolyás alól végre önállósuló eredeti magyar irodalom meg-ítélésére.

Eötvös tehát nem kritikusi minőségben szólal meg, hanem – mint maga írja – Petőfi „íróársai”-nak egyikeként.¹⁵² S nem is esztétikai nézeteit állítja szembe a *Szemle* felfogásával, hanem Victor Hugo hasznosság-elvű, közönségcentrikus és a zseni szabadságát hirdető liberalizmusától inspirált irodalmi ízlését szembesíti Pulszky fenntartásaival. Általában a kritikával, majd, fokozatonként, a „szabályos” bírálattal és a művek idegen szabályok szerinti megítélésével száll szembe, s a lírai köl-tészet és a kritika összeférhetlenségéről tett bevezető megjegyzése éppúgy alapot adhatott a vita folytatására, mint a nemzetiség és az esztétikai érték viszonyának értelmezése, s az irodalomkritika magyarságának kétségbevonása. (Ez utóbbi minden bizonnyal éppoly érzékenyen érintette vitapart-nerét, mint ahogy őt magát érte a stílusának germanizmusait kimutató elemzés a *Szemle* hasábjain.¹⁵³)

Eötvös mint Petőfi lelkes olvasója védi a költőt Pulszky kritikájának fenntartásaival szemben. Lát-tuk, hogy a bíráló német hatásról szót a *Felhők* darabjait s a világszabadság eszméjét vizsgálva; Eötvös viszont elhárítja a „német philosophus” és a „cosmopolita” kategorikusan értelmezett vádjait: „az egész vastag kötetben nincs egy dal, melly ne lenne kezdettől végig magyar”.¹⁵⁴ Pulszky a képzelet-nek igyekezett korlátot állítani, s a vers kompozíciós elveit meghatározni, a vulgárisat kirekeszteni, s az esztétikai értéket tudatosítani; Eötvös pedig így reagál: „bámulhatjuk-e, ha, midőn dala a legfelleng-zőbben emelkedik, az egyszerűbb olvasó is könnyen követi röptét? ha a legpajkosabb tréfa, melly előtt a finom műbíráló elborzadva aljasságról szól, senkit sem sért, s a kisebb művészi becsű munkák is leg-alább kedvesen hatnak majdnem mindenkire?”¹⁵⁵ Ő sem tartja „remeknek” a kötet valamennyi ver-sét,¹⁵⁶ tehát e tekintetben egyet is ért vitapartnerével, érvei azonban nem poétikai jellegűek, s nem a konkrét szövegekben találják meg indoklásukat. Eötvös az addigi életmű egészéből és összhatásából indul ki s vetíti rá összbenyomását az egyes költeményekre, amelyek közül egyet sem nevez meg; Pulszky viszont a műalkotások konkrét jellemzéséből következtet s von le általános tanulságokat. Az író inkább műélvező, a kritikus pedig műértelmező; az első szabadabban engedí át magát Petőfi újdonságainak, mint a második, aki élményének racionális indokolására törekszik és saját normáihoz viszonyít. Eötvös a közízlésre, a közönségsiker tényére és fő okára hivatkozik Pulszky esztétikai igényű érvelésével szemben, tehát a vita nem azonos természetű érvekkel folyik: két különböző szem-lélet és irodalmi ízlés, s két különböző attitűd konfrontációja ez.

Lisznyai *Tavaszi dalok* c. kötetének bírálatában Pulszky az esztétikai szempontok újbóli hang-súlyozásával felel barátjának. A két eltérő szempontrendszer ütköztetésének egyenes folytatását jelzi az, hogy ezúttal a kritikus értelmezi át Eötvös okfejtését, avégett, hogy a maga logikájával szembesít-hesse azt; így azonban nem az ő érveire válaszol, hanem azoknak ilyen parafrázisára: „Ezen költemény magyar, tehát jó; ezen criticus pedig nem helyesli egészen s vannak kifogásai a költemény ellen, ő tehát nem magyar, criticája tehát német, aestheticája tehát nem ér semmit.”¹⁵⁷ Ez az ad absurdum vitt logikai levezetés olyan előfeltevéseket és konklúziókat tulajdonít Eötvösnek, amelyek korántsem tőle, hanem megállapításainak félreértéséből fakadnak, annál is inkább, mivel ő cikkét éppen nem esz-tétikai igényű jellemzésnek szánta.

¹⁴⁹ Uo. 295.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Uo. 296–297.

¹⁵² Uo. 298.

¹⁵³ Vö. T. ERDELYI Ilona, *A Magyar Szépirodalmi Szemle (1847)*. In: *A magyar sajtó története*. I. 1705–1848. Bp. 1979. 646.

¹⁵⁴ ENDRÓDI Sándor, *i. m.* 295.

¹⁵⁵ Uo.

¹⁵⁶ Uo. 294.

¹⁵⁷ *Magyar Szépirodalmi Szemle* 1847. I. 390.

A különböző kiindulású megközelítéseknek ez a párbeszéde azonban, bár a polémia folyamán egyre távolodik az elvi megértés lehetőségétől, mégis egybecseng a lényegre illetően: Petőfi nagyságának elismerésében. Ezt igazolja az is, hogy Pulszky Lisznyai verseit tárgyalva folyvást öhozzá viszonyít: „Vörösmarty és Petőfi gyönyörű dalolása”, „szózat” és „elragadó” költészete jelenti számára a kor magyar lírájának legfőbb értékeit,¹⁵⁸ s a *Tavaszi dalok* egyik legjobb darabja (a XXVIII. számú) „oly szép idyll, hogy közel jár Petőfi híres csendképeihez”.¹⁵⁹ Ebben a kritikában is a bensőség és az eredetiség, a „költői belbecs” és a „formatisztaság” szempontjai szerint ítélt, s alaptételként mondja ki azt, hogy „a lyrai költemény (. . .) megkivánja a szabatos, bevégzett külalakot, az érzeményszava nem lehet a mindennapi beszéd szava”.¹⁶⁰ A didaxista és a dagályt, a gondolat és a kép keresettségét és logikai képtelenségét igen gyakran Lisznyai szemére veti, egyik legfőbb esztétikai követelménye pedig, mint azt előző bírálataiban is láthattuk, a motiváltság. Ezt hiányolja leginkább a versek képalkotásában, ironikusan kommentálva a szeszélyes képzetársításokat: „a felhők (. . .) erdőeknek nevezetnek, s a villámok madaraknak, miért nem ketrecnek, és kótlós tyúknak, ez semmivel sem képtelenebb, sem nem kevésbé motivált”.¹⁶¹ Végül – s számunkra ez itt a legfontosabb – elismeri ugyan Lisznyai „szép, habár nem igen sokoldalú költői tehetségét”,¹⁶² de folytonosan érzeti a különbséget közte és a viták középpontjában álló, de közben normává emelkedő Petőfi között.¹⁶³

Korompay H., János

LA CONCEPTION LITTÉRAIRE DE FERENC PULSZKY DANS LES ANNÉES 1840

Personnage central de l'époque des réformes, Pulszky appartenait aux fondateurs de l'archéologie et de l'histoire de l'art hongroises. Homme de lettres et politicien, il était préoccupé de l'origine et des problèmes actuels de la civilisation, ces deux n'étant que deux aspects d'un même processus historique dans sa conception. Néanmoins, il insista sur l'importance des distinctions nécessaires entre les fonctions de l'art qui, autonome dans son essence, se définit et s'explique par sa genèse historique.

L'histoire ne se comprend pas sans l'idée de la nation dont les origines se reflètent dans les légendes folkloriques, documents de première importance d'un souvenir collectif et témoins d'une croyance populaire. L'originalité d'une littérature nationale suppose une introspection génétique; son évolution organique exige non seulement la connaissance des traditions à suivre, mais aussi la formation d'un goût esthétique qui s'oppose aux excès des artifices et de l'imagination. Une synthèse particulière du classicisme et du romantisme se dessine dans le système des normes critiques de cet auteur: l'unité organique de l'œuvre poétique doit intégrer une authenticité psychologique et rationnelle partant d'une expérience personnelle, mais vérifiable. Ces principes se concrétisent dans l'analyse d'un roman de József Eötvös et de la poésie lyrique de Petőfi.

¹⁵⁸ Uo. 391.

¹⁵⁹ Uo. 393.

¹⁶⁰ Uo. 393–394.

¹⁶¹ Uo. 393.

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Pulszky e cikkében „újra megtámadja Eötvöst és Petőfit egyaránt” – írja FENYŐ István. „Pulszky szerint Eötvös »ál óriásokat« támogat”, így közöttük Petőfit is. „Ehhez a rosszindulathoz, úgy hisszük, nem kell kommentár, kivált, ha megemlítjük, hogy ezek után – példamutatásul – Lisznyay Kálmán versezeteit, mint ő maga mondja: »szellemfecskéket a haza tavaszán« kezdi elemezni . . . Ezeket az irodalmi megnyilatkozásokat nem mentheti semmi” (i. m. 303–304.).

A szöveg ilyen értelmezéséhez s Pulszky ennyire kemény elítéléséhez, úgy véljük, azért férhet kétség, mert FENYŐ István Eötvösre vonatkoztatja azt, ami a bírálat bevezető részében a *Szemle* ellenfeleihez általában szól. Közöttük Pulszky megkülönbözteti azokat, „kik féltik ál nimbusaikat”, s azokat, „kiket a nemzetiség szerete annyira elkábított, hogy a magyarságot minden bűnöknek megbocsátására elégségesnek tartják” (390.). Ez utóbbiak közé sorolja Eötvöst, akire nem áll itt az „ál óriások” támogatásának vádja, mert Petőfi nem „ál óriás” Pulszky felfogásában és cikkének gondolatmenetében. Ez ellentmondana mindannak, ami a Lisznyai-recenzió folytatásában elhangzik, s annak az összképnek is, amelyet Pulszky Petőfi-bírálatában rajzolt meg a költőről.